
ET-TİBYÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN MUKADDİMESİ Ebû Câfer et-Tûsî (öl. 460/1067)

INTRODUCTION OF AL- TİBBYAN FÎ TAFSİR AL-QUR'AN Abū Ja'far Al-Tūsī (d. 460/1067)

Arş. Gör. Dr. Sabahattin GÜMÜŞ

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

Tefsir Anabilim Dalı

sabahattin@fsm.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4027-8934

Atf Gösterme: GÜMÜŞ, Sabahattin, “et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Mukaddimesi”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, Haziran 2021 (8), s.201-228.

Geliş Tarihi:

04 Haziran 2021

Kabul Tarihi:

25 Haziran 2021

© 2019 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Bu çalışma, İmâmiyye/İsnâaşeriyye/Câferiyye mezhebinde Şeyhuttâife olarak şöhret bulan Ebû Câfer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî'nin, Arapça kaleme aldığı *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsirin başında bulunan mukaddimesinin tercümesidir. Bu eser, İsnâaşeriyye mezhebindeki usûlî ekolün, dirâyet usûlüyle yazılan ve Kur'ân'ı baştan sona tefsir eden ilk tefsir kitabı olarak bilinmektedir. Tûsî, bu mukaddimedeki bilgileri, tefsire başlamadan önce bilinmesi gereken bilgiler şeklinde nitelendirmektedir. Yine o, Kur'ân'ın tahrifi meselesi, onun ulemâ tarafından tefsir edilip edilemeyeceği konusu ve âyetlere nispet edilen zâhir-bâtin mevzûsü hakkında bilgi vermektedir. “Te'vilin bağlayıcılığı ve şartları”, “kıraatler”, “muhkem, müteşâbih, nâsîh-mensûh, hâs, 'âmm”, ve “Kur'an'da tekrar” onun burada işlediği diğer konulardır. Ayrıca o, mukaddimenin sonunda Kur'ân'ın isimleri ile sûre ve âyet kavramlarının lügavî anlamı ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Ebû Câfer et-Tûsî, et-Tibyân, Mukaddime, İmâmiyye.*

Abstract: This study is the interpretation of the introduction chapter of Qur'anic Commentary *Al- Tibbyan fi Tafsir Al-Qur'an*, which was written in Arabic by Abū Ja'far Muḥammad Ibn Ḥasan Tūsī, renowned as Shaykh al-Ta'ifāh in the Imamiyyah/Ithnaashariyya/Jafariyyah sect. This work is known as the first commentary of the Qur'an in the Ithnaashariyyah sect, which interpreted the Qur'an in its entirety by the usul (method) of dirayah. Al- Tūsī characterizes the information provided in this chapter as the information that must be acquainted with before starting to the commentary. In here, it is given information on the issue of takhreef (distortion) of the Qur'an, interpretability of the Qur'an by the scholars, and the zahir (exoteric) and batin (esoteric) issue of the Qur'an, which is referred to the verses. Bindingness and conditions of the ta'wil (explanation), Qirā'ah (recitations), muhkam (clear, decisive), mutashabih (ambiguous), Naskh- Mansukh (abrogation), umum and khusus, and the repetition in the Qur'an are the other issues discussed in this chapter. Additionally, at the end of the introduction chapter, the association between the names of the Qur'an and the concepts of surah and ayah (verse) is exhibited.

Keywords: *Tafsir (commentary), Abū Ja'far al-Tūsī, Muqaddimah (introduction), Imameyyah.*

ET-TİBYÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN MUKADDİMESİ*

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

Güvenim sadece O'nadır.

Birliğini kabul ederek, rab olduğuna sadâkat göstererek, nimetlerinin bolluğunu ikrar ederek, ihsânının büyüklüğünü teslim ederek, tüm lütuflarına ve cömertçe bağışlarına şükrederek Allah'a sonsuz hamdolsun. Kulları arasından seçilmişlere, yani Muhammed (s.a.s.) ile onun soyu ve zürriyetinden gelen iyi ve pak kullara¹ salât ve selam olsun.

Bundan sonra derim ki beni bu kitaba başlamaya sevk eden âmil, mezhebimizin eski ve yeni âlimlerinden, Kur'ân'ın tamamını tefsir eden ve onun âyetlerinin içerdiği mânaları farklı yönlerle kapsamlı bir şekilde ortaya koyan bir kitap telif etmiş birini bulamamış olmamdır. Zira onlardan bir grup, hadîse dair rivâyet edilmiş kitaplardan kendisine ulaşan tefsirle ilgili bizâtihi kendi naklettiği rivâyetleri cemetme yolunu tutsa da hiç kimse bu rivâyetleri âyetlerin açıklanması sadedinde kapsamlı bir şekilde ele almamış ve ihtiyaç duyulan açıklamalara yer vermemiştir. Ümmetin âlimlerinden tefsir kaleme alan bazılarının -Taberî (öl. 310/923) ve gibilerinin- âyetlerin anlamlarına dönük görüşleri bir araya getirme ve onların içerdiği mânaları farklı yönlerle kapsamlı bir şekilde ortaya koymada, meseleleri uzun uzadıya ele aldığını; kimisinin de âyetlerdeki garîb lafızların² anlamlarına yoğunlaşıp sadece onların anlamlarını vermekle yetindiklerini gördüm. Orta yolu bulan diğer âlimler ise güçlü oldukları alanlarla ilgili Kur'ân'ı açıklamaya çalışırken hakkında bilgi sahibi olmadıkları meselelerde susmayı

* Tercümede tahkik ve basımı Müessesetü Âli'l-beyt li İhyâi't-Türâs (Kum: 1431/2010) tarafından yapılan nüshayı temel olarak aldık. Ancak ihtiyaca binâen Ahmed Habib Kasîr'in tahkikiyle Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât (Beyrut: 1434/2013) tarafından basılan nüshaya da mürâcaat ettik ve bu nüshaya işâret etmeyi amaçladığımızda "II. nüsha" ifâdesini kullandık.

Tercüme ederken mukaddimede karşılığı olmayan ancak okumada kolaylık sağlayacağını düşündüğümüz kelime ve ifâdeleri gerek alt başlık gerekse metnin bir parçası olarak ekledik ve bunu köşeli parantezle belirttik. Mukaddimede ismi geçen zevâtın ölüm tarihlerine yer verirken burada zikredilen âyetlerin Kur'an'daki yerlerini dipnotta gösterdik. Diğer taraftan gerekli gördüğümüz yerler için dipnotta açıklamalar koyduk.

Mukaddimede "sallallâhu aleyhi ve sellem" ifâdesini, (s.a.s.); "aleyhimüsselâm" ve "aleyhisselâm" ifâdelerini de (a.s.) şeklinde kısalttık.

¹ Bunlarla kastedilen, İsnâaşeriyye mezhebindeki on iki imamla Allah Resûlü'nün kızı Fâtıma'dır.

² Garîb lafızlar, çok nâdir kullanıldıklarından dolayı anlamı kolayca anlaşılmayan kelimelerdir.

tercih etmişlerdir. ez-Zeccâc (öl. 311/923), el-Ferrâ (öl. 207/822) gibi nahiv ulemâsı, Kur'ân'ı tefsir ederken bütün güçlerini i'râb ve şekil bilgisine harcamışlar; Mufaddal b. Seleme (öl. 290/903'ten sonra) ve başkaları lügat bilgisi ve lafızların etimolojisine çokça yer vermişler, Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916) gibi kelamcılar ise gayretlerini kelamla ilgili meselelere sarf etmişlerdir. Bunların bazısı da -el-Belhî (öl. 319/931) örneğinde olduğu gibi- tefsir kitaplarına tefsir meselelerinin yanında farklı disiplinlerin konularını da işlemişler, böylece tefsir kitabı formatına uymayan fukahâ ihtilâfı ve fer'î fıkıh meselelerini kitaplarında uzun uzadıya ele almışlardır. Muhammed b. Bahr Ebû Müslim el-İsfahânî (öl. 322/934) ve Ali b. İsa er-Rummânî (öl. 384/994) gibi bir kısım âlimler ise bu hususta orta yolu tutmuşlar ve kitaplarını iyi düzenlemişlerdir. Zira bu ikisinin kitabı bu alanda yazılmış kitapların en iyisidir. Bununla beraber onlar, ihtiyaç duyulmayan birçok şeyi zikrederek bu açıdan sözü uzatmışlardır.

Geçmiş ve şimdiki ulemâmızdan bir grubun; kıraat, meânî, i'râb, müteşâbih [gibi] Kur'an'la ilgili tüm bilgileri barındıran; inkârcılar ile Cebriyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi çeşitli bâtil fırkaların karalamalarına cevap veren, ayrıca aslî ve fer'î dinî meselelerde ulemâmızın mezhebine özgü bakış açısının doğruluğunu birçok yerde kanıtlayan orta hacimli bir tefsir kitabı arzuladıklarımı duydum. Ben -İnşâallah Teâlâ- az sözle çok şey ifade eden ve Kur'an'la ilgili tüm bilgileri barındıran o tefsir kitabının telifine başlıyorum. Ben eserimi, okuyucuyu bıktırarak şekilde uzun tutmayacağım. Aynı zamanda onu Kur'an'ın anlaşılmasına engel olacak derece kısa da yazmayacağım. Bu arada Kur'an'ı tefsir etmeye başlamadan önce bilinmesi gerekli olan bilgileri ihtiva eden kısa bir giriş sunacağım. Nitekim bu bilgilerin tüm yönleriyle ele alındığı yerler vardır ki bunları oralarda irdelemek daha uygundur.

Sadece Allah'tan yardım diler, fazl-ı keremi ve kudretiyle beni doğru yola iletmesini niyaz ederim.

FASIL: KUR'ÂN'IN TEFSİRİNE BAŞLAMADAN ÖNCE BİLİNMESİ GEREKEN BİLGİLER

Bil ki Kur'an, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğruluğunu ortaya koyan büyük bir mûcizedir. Daha doğrusu o, en büyük ve en yaygın mucizelerdendir. Ancak onun i'câzı³ hakkında konuşmak, i'câz yönünü anlatmak ve ulemânın bu husustaki farklı görüşlerini

³ İ'câz, Kur'an'ın barındırdığı üstün edebiyat ve zengin muhtevadan dolayı benzerinin ortaya konulamaması özelliğini ifade eder.

serdetmek bu kitabın formatına uygun değildir. Zira bu konu, usul ile ilgilidir. Nitekim kelamcılar bu konuyu uzun uzun ve tüm yönleriyle ele almışlardır. Biz de *Cümel* şerhinde⁴ bu konuyla ilgili, burada zikredilmesini uygun görmediğimiz faydalı birtakım bilgilere yer verdik. Zira bu konuyu burada etraflıca irdelemek, bizi, bu kitabımıza ilişkin plânladığımız hedeften saptıracak, onu kısaca ele almak ise konudan elde edilmek istenen faydayı sağlamayacaktır. Dolayısıyla [okuyucuyu] söz konusu bilgi için [yer yer] *Cümel* şerhine yönlendirmemiz daha yerinde olacaktır. Zira bu kitapta hedeflenen, Kur'an âyetlerinin anlamlarını ve bunlardan kastedilen bilgileri ortaya çıkarmaktır.

[Kur'ân'ın Tahrifi Meselesi]

Kur'an'da ziyâdelik ve noksanlık olduğu meselesine gelince, bu konuyu da burada etraflıca ele almak uygun düşmez. Onda eklemenin var olduğuna hükmetmenin geçersizliği hususunda görüş birliği vardır. Onda noksanlığın bulunduğu meselesinde zâhir olan görüş ise Müslümanların benimsediği yolun böyle olmadığına dairdir. Bu, bizim mezhebimiz içerisinde doğruya en lâıyk olan görüştür. Nitekim el-Murtazâ'nın (öl. 436/1044) desteklediği görüş de böyledir.⁵ Ayrıca bu, rivâyetlerden açığa çıkan güçlü görüştür. Ne var ki hem Hâssa (İsnâaşeriyye) hem de 'Âmme (Ehl-i sünnet) tarafından Kur'ân'da birçok eksikliğin olduğunu ve ondan birtakım şeylerin bir yerden başka yere taşındığını ifâde eden birçok rivâyet nakledilmiştir. Bu rivâyetler kesin bilgi ve ameli gerektirmeyen âhâd yollu rivâyetlerdir. Evlâ olan bunlardan yüz çevirip bunlarla amel etmeyi terk etmektir. Çünkü bunların te'vili mümkündür. Bu rivâyetler sahih olsa bile bugün elimizde iki kapak arasında bulunan Kur'ân'a karşı bir kusur teşkil etmez. Zira bunun sıhhati kesindir. Dolayısıyla ümmetten kimse elimizdeki Kur'ân'a ne karşı çıkabilir ne de onu reddedebilir.

⁴ *Temhîdü'l-Usûl* olarak bilinen bu kitap, Tûsî'nin, hocası Şerif el-Murtazâ'nın *Cümelül'-İlm ve'l-Amel* adlı eserine yazdığı bir şerhtir.

⁵ Tûsî'nin, Kur'ân'da noksanlığın bulunmadığı görüşünü destekleme sadedinde hocası Murtazâ'ya işâret edip hem Murtazâ'nın hem de kendisinin hocası olan Şeyh Müfid'in ismini zikretmemesi dikkat çekicidir. Müfid'in ilgili konu hakkındaki görüşünden Kur'an'da noksanlığın olmadığını benimsediği anlaşılabilir ve bunların Hz. Allah tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.s.) âyetlerin tefsirine ilişkin açıklamalar indirilse dahi îcâz yönü olmayan bilgilerdir ve cem esnâsında Kur'ân'a alınmamıştır. Böylece Müfid, hem Kur'an'da noksanlığın bulunmadığını hem de İmâmiyye rivâyetlerinde Kur'ân'ın noksanlığını belirten veya hissettiren toplamca onlarca rivâyetin, Kur'ân'ın tefsiri kabîlinden olduğunu ortaya atarak bir telif yoluna gitmektedir. Son kertede Müfid'in bu yorumunun Kur'an'da noksanlığın olmadığına ilişkin görüşü cılızlaştırdığı açıktır. Muhtemelen böyle bir durumdan dolayı Tûsî, Müfid'in değil, Murtazâ'nın görüşüne işâret etmeyi yeğlemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Sabahattin Gümüş, *İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî ve Usûlî Yorumu*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), s. 70-72.

Rivâyetlerimiz, Kur’ân okumaya ve onun içeriklerine sarılmaya teşvik etmede birbirini desteklemektedir. Yine, fer’î meselelerde haberlerin birbirine muhâlif olarak gelmesi durumunda onların Kur’ân’a arz edilmesi, bunun sonucunda ona muvâfakat edenle amel edilmesi, ona muhâlefet edenin ise itibara alınmayıp onunla amelin terkedilmesi hususunda rivâyetlerimizin birbirini desteklediği bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’den (s.a.s.) hiç kimsenin reddedemeyeceği bir rivâyet gelmiştir ki o orada şöyle buyurmaktadır: **“إِنِّي مُخَلَّفٌ فِيكُمْ النَّقْلَيْنِ، مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا: كِتَابَ اللَّهِ وَعِثْرَتِي أَهْلَ بَيْتِي،**” **“Size iki ağır emanet bırakıyorum. Onlara sarıldığımız sürece asla sapmayacaksınız: Allah’ın kitabı ve Ehl-i beytim olan itretim.”**⁶ Bunlar bana havuzun başında gelinceye kadar birbirlerinden asla ayrılmayacaklardır.”⁷ Bu haber, Kur’ân’ın [kıyâmete kadar] her asırda mevcut olacağına delâlet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber’in güç getirilemeyecek bir şeye sarılmayı emretmesi düşünülemez. Öte yandan bu rivâyet, Ehl-i beyt ve sözlerinden çıkılmaması gerekenlerin her zaman var olacağını göstermektedir.⁸ Elimizde bulunan Kur’ân’ın sıhhati hakkında görüş birliği⁹ olduğuna göre onun tefsiri ve mânalarını ortaya çıkarmakla uğraşmamız ve bu hususta başka görüşlere itibar etmememiz gerekmektedir.

[Kur’ân’ın İmamlar Dışındaki Ulemâ Tarafından Tefsir Edilip Edilemeyeceği Meselesi]

Bil ki ulemâmız tarafından aktarılan rivâyetlerde, Kur’ân’ın sadece Hz. Peygamber’den (s.a.s.) ve sözleri Hz. Peygamber’inki gibi delil kabul edilen imamlardan (a.s.) gelen sahih haberlerle tefsir edilebileceği, ayrıca kişinin kendi görüşüyle Kur’ân’ı tefsir etmesinin câiz olmadığı açıktır. ‘Âmme bunu Hz. Peygamber’den naklettikleri şu rivâyetle ortaya koymaktadırlar: **“مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ وَأَصَابَ الْحَقَّ، فَقَدْ أَحْطَأَ”** **“Kim Kur’ân’ı kendi görüşüyle tefsir ederse, [tefsirinde] isâbet etse de hatâ yapmıştır.”**¹⁰ Bu bağlamda

⁶ İsnâşeriyye mezhebinde Ehl-i beyt ve itretle kastedilen, on iki imam ile Hz. Peygamber’in kızı Fâtma’dır. Bu mezhepte ilgili rivâyet, imâmete bir delil olarak öne sürülmektedir. Ehl-i sünnet ise bu ifâdeleri İmâmîler gibi dar çerçeveye sıkıştırmamakta ve Ehl-i beyt’in Müslümanlar nezdinde yüce bir makama sahip olması gerektiğini dile getirmektedir. Buna rağmen onlar, bu rivâyetin imâmete delil olamayacağını ifâde ederlerken bunun, dindeki ikinci delil olan nebevî sünnete işâret ettiğini savunmaktadırlar. Daha geniş bilgi için bkz. <https://dorar.net/article/1716/>-كتاب-الله-وعِثْرَتِي-أَهْلَ-بَيْتِي-اللَّهِ-سُنَّتِي (18.08.2020).

⁷ Bu rivâyetin farklı lafızlarla tahriri ve geniş değerlendirmesi için bkz. <https://dorar.net/article/1716/>-حديث-التقلين-كتاب-الله-وعِثْرَتِي-كتاب-الله-وسننتي (16.03.2021).

⁸ Tûsî, bu ifâdesiyle mezhebinde temel inanç olan imâmetin, kıyâmet gününe kadar devam edeceğine işâret etmektedir.

⁹ Tûsî’nin, Kur’ân’ın tahrif edildiğine dâir İmâmiyye rivâyetlerinde bulunan birçok haberin yanında tahrifi şiddetle savunan Ahbârîler’i görmezden geldiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

¹⁰ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve arkadaşları, (b.y.: Şeriketü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Tefsîr”, 44 (No. 2952).

Said b. Müseyyeb (öl. 94/713), ‘Abîde es-Selmânî (öl. 72/691), Nâfi‘ (öl. 99/717), Kâsım b. Muhammed (öl. 107/725 [?]), Sâlim b. Abdillâh (öl. 106/725) gibi tâbiîn ve Medine fukahâsından bir grup, Kur’ân’ın şahsî görüşle tefsir edilmesini hoş karşılamamışlardır. Yine Âişe’ye (öl. 58/678) dayandırılan bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur’ân’ı, ancak Cebrâil (a.s.) kendisine geldikten sonra tefsir etmiştir.

Bizim bu hususta (Kur’an’ın tefsir edilmesi konusunda) düşüncemiz şudur: Allah Teâlâ’nın kelâmı ile peygamberinin sözü arasında bir çelişki ve tezathüm bulunması düşünülemez. Allah Teâlâ, "إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا" "...biz onu anlayıp kavrayasınız diye Arapça okunup tebliğ edilen bir hitabe olarak indirdik.",¹¹ "بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ" "Açık bir Arapça ile...",¹² "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ" "Biz istisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik...",¹³ "تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ" "...her konuda açıklama getirmek üzere...",¹⁴ "مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ" "...Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."¹⁵ şeklinde buyurmaktadır. Kur’an’ın zâhirinden bir şey anlaşılmayacaksa Allah’ın onu açık Arapça’yla, kavmin diliyle ve insanlara yol gösterici şeklinde nitelemesi nasıl düşünülebilir! Zâhirinden bir şeyin anlaşılmadığını ileri sürmek; onu, ancak açıklama ve beyandan sonra anlaşılabilen, üstü kapalı bilmece olarak nitelemekten başka bir şey değildir! Zira Kur’an bu durumdan münezzehtir. Bir de Allah Teâlâ, Kur’an’ın mânalarını elde etmeye çalışan toplulukları övmektedir. O, şöyle buyurmaktadır: "أَلْعَلِمَةُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ" "...içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı..."¹⁶ Diğer yandan O, Kur’an’ı tedebbür etmeyip anlamlarını tefekkür etmediklerinden dolayı başkaları hakkında da şöyle buyurmaktadır: "أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ" "Kur’an’ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitleri mi var?"¹⁷

Hız. Peygamber (s.a.s.) de şöyle buyurmaktadır: "إِنِّي مُخَلَّفٌ فِيكُمْ النَّقْلَيْنِ: كِتَابِ اللَّهِ وَعِثْرَتِي" "Ben size iki ağır emanet bırakıyorum: Allah’ın kitabı ve Ehl-i beyt’im olan itretim."¹⁸ O, burada itretin hüccet olduğu gibi kitabın da hüccet olduğunu beyan etmiştir. Kendisinden bir şeyin anlaşılmadığı bir kitap nasıl hüccet olabilir ki! Yine ondan (s.a.s.)

¹¹ ez-Zuhruf 43/3.

¹² eş-Şuarâ 36/195

¹³ İbrâhim 14/4.

¹⁴ en-Nahl 16/89.

¹⁵ el-En‘âm 6/38.

¹⁶ en-Nisâ 4/83.

¹⁷ Muhammed 47/24.

¹⁸ Bu rivâyetin farklı lafızlarla tahriri ve geniş değerlendirmesi için bkz. <https://dorar.net/article/1716/حديث-16.03.2021>. (16.03.2021).

"إِذَا جَاءَكُمْ عَنِّي حَدِيثٌ، فاعرضوه على كتاب الله، فما وافق كتاب الله فاقبلوه، وما خالفه فاضربوا به عرض الحائط." "Benden size bir hadis ulaşırsa onu Allah'ın kitabına arz ediniz. Allah'ın kitabına uyarırsa onu kabul ediniz, uymazsa onu duvara çarpınız."¹⁹ Buna benzer rivâyetler imamlarımızdan (a.s.) da nakledilmiştir. Zira Kur'an'dan bir şey anlaşılacaksa Allah'ın kitabına arz nasıl mümkün olabilir!

Tüm bu anlatılanlardan anlaşılın o ki Kur'an'ın sadece Allah Resûlü ve imamlar tarafından açıklanabileceğini belirten tüm haberlerin zâhiri anlamlarına itibar edilmemelidir. Bu bağlamda biz Kur'an'ın manalarının dört kısımda değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz:

Birincisi: Allah'ın, bilgisini, kendisine özgü kıldığı âyetlerdir. Hiç kimsenin onlar hakkında yorum yapması ve onların anlamlarıyla ilgilenmesi câiz değildir. "يَسْأَلُونَكَ عَنِ" "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet vaktini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır..."²⁰ âyeti ile "إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ" "عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ" "Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi yalnız Allah katındadır. O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini ve nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."²¹ âyetinde olduğu gibi. Dolayısıyla Allah'ın kendisine özgü kıldığı bilgi ile ilgilenmek ve hakkında fikir yürütmek doğru değildir.

İkincisi; zâhiri, anlamına uygun olan âyettir. Kendisiyle hitap edilen dili bilen herkes onun anlamını bilir. "وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ" "...Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın..."²² âyeti ve "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" "De ki Allah birdir."²³ âyetinde olduğu gibi.

Üçüncüsü; zâhiri, kastedilen anlamı ayrıntılı olarak ortaya koymayan, mücmel âyettir. "وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ" "Namazı kılın, zekâtı verin..."²⁴ "وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ" "...Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar

¹⁹ İsmail b. Muhammed el-'Aclûnî bu rivâyeti mevzû saymaktadır. Bkz. el-'Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351/1932), II/423.

²⁰ el-A'râf 7/187.

²¹ Lokmân 31/34.

²² el-En'âm 6/151.

²³ el-İhlâs 112/1.

²⁴ el-Bakara 2/43, 83, 110; en-Nisa 4/77; el-Hac 22/78; en-Nur 24/56; el-Mücâdele 58/18; el-Müzzemmil 73/20.

üzerinde bir hakkıdır...”, "وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ", "...Hasat günü de hakkımı verin...",²⁵ "وَالَّذِينَ" "فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ" "...Mallarından belli bir hak tanıyanlar"²⁶ ve benzeri âyetlerde olduğu gibi. Zira namaz vakitleri, namazların rekât sayısı, hacda yapılması gerekenler ile hac şartlarının detayları ve zekâtı gerektiren miktarların ayrıntılı açıklaması; ancak Allah Teâlâ tarafından gelen bir vahiy sonucu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beyânı ile bilinebilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) açıklaması olmadan bunların detayları hakkında fikir yürütmek yanlış olup câiz değildir. Zira haberlerin bu detayları ele almış olmaları mümkündür.

Dördüncüsü; içindeki lafzın iki ve daha fazla anlam arasında müşterek olduğu âyettir. Bunların her birinin kastedilmesi mümkün olduğundan; peygamber veya mâsum imam sözü olmadan hiç kimse bunların bazısını, diğerlerinin önüne geçiremez. Dolayısıyla "görünen o ki [bu lafzın] birden fazla anlama ihtimali vardır. Zira bunlara detaylıca bakıldığında bunların her birisinin kastedilmesi mümkündür. Dolayısıyla böyle durumlarda bununla neyi amaçladığını Allah bilir" denilmesi gerekir. Ancak lafız iki veya daha fazla anlama ihtimali olup onlardan sadece birisinin kastedileceğine dair bir delil bulunursa onun, lafızdan amaçlanan anlam olduğu söylenebilir.

Böylece bu taksimi yapmakla ilgili haberleri kabul etmiş, onlara sarılan ve onları nakledenleri tamamen yalnız bırakmamış; aynı zamanda âyetlerin te'vil edilmesi fikrine de tümüyle karşı çıkmamış olduk.

[Te'vilin Bağlayıcılığı ve Şartları]

Görüş birliği olmadığı sürece hiç kimsenin, zâhiri, kastedilen anlamı detaylıca ortaya koymayan âyetin te'viline itibar etmesi veya bu hususta bir müfessiri taklit etmesi zorunlu değildir. Te'vilde görüş birliği olduğunda ise ittifaktan dolayı onu kabul etmek gerekir. Zira bu hususta İbn Abbas (öl. 68/687-88), Hasan-ı [Basrî] (öl. 110/728), Katâde (öl. 117/735) ve Mücahid (öl. 103/721) gibi kimi müfessirlerin görüşleri benimsenmiş ve kabul edilmişken Ebû Salih [Bâzâm/Bâzân] (öl. 86-96/705-714 [?], es-Süddî [es-Sagîr] (öl. 186/802), el-Kelbî (öl. 146/763) gibilerinin görüşleri ise benimsenmemiş ve kabul edilmemiştir. Bu söylediklerimiz müfessirlerin birinci tabakası ile ilgilidir.

Müteahhirlere gelince, onların her birisi benimsediği mezhebi desteklemiş ve temel fikrine uygun olacak şekilde te'vilde bulunmuştur. Kimsenin onlardan birinin görüşünü

²⁵ el-En'âm 6/141.

²⁶ el-Meâric 70/24.

taklit etmesi câiz değildir. Bu durumda sahih, aklî veya şer'î delillere mürâcaat edilmelidir. Şer'î delillerin, üzerinde görüş birliği bulunan veya sözüne uyulması gerekli olan kimseden²⁷ nakledilen mütevâtir bilgi olması şarttır. Kesin bilgiyi gerektiren alanlar başta olmak üzere buralarda haber-i vâhid kabul edilmez. Te'vil, lügat bilgisinden bir delile ihtiyaç duyduğunda, bu bağlamda sadece lügatçiler nezdinde yaygın olarak bilinen bilgi ve delil kabul edilir. Dolayısıyla kişi, âhad yollu ve meşhur olmayan rivâyetler veya nadir kullanılan lafızlardan elde ettiği te'villerin, kesinkes doğruluğuna hükmedemez ve onları, Allah'ın kitabının anlaşılması sadedinde delil olarak kullanamaz. Ancak elde edilen bu te'villere tereddütle yaklaşılması gerekirken bu yerlerde âyetlerin muhtemel olan anlamları zikredebilir. Bununla beraber bu te'villerin de âyetlerden kesinkes amaçlanan anlamlar olduğuna inanılmamalıdır. Zira kişinin, bunların kastedilen kesin te'viller olduğuna hükmetmesi, hak görüşü isâbet etmişse bile hatâdır. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen rivâyet bunu belirtmektedir. Zira te'viller, tahmine dayandığı hâlde çıkış noktaları kesin deliller değildir. Böyle bir hüküm de ittifakla bâtıldır.

[Kıraatler Meselesi]

Biliniz ki ulemâmızın mezhebinde kabul edilen ve onların aktardıkları haberle rivâyetlerden yaygın olarak bilinen, Kur'ân'ın bir harf üzere bir peygambere indiğidir. Ancak onlar Kur'ân'ın, kârîler tarafından nakledilen kıraatlerle okunabilmesi ve kişinin onu istediği kıraat üzere okumada muhayyer olduğu hususunda görüş birliği içerisindedirler. Onlar, kıraatler arasından birini seçip ona sarılmayı haram ve yasak saymamışlarsa da mekruh görmüşlerdir. Yine onlar, bir kıraatin cevâzını da onun, kârîler nezdindeki cevâz seviyesiyle kayıtlamışlardır.

Bize muhâlefet edenler (Ehl-i sünnet) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini rivâyet etmişlerdir: "نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ" "Kur'an yedi harf üzerine inmiştir ki hepsi şâfi ve kâfidir."²⁸ Bazı rivâyetlerde "على سبعة أبواب" (yedi bab) ifâdesi yer almaktadır. Onların bu meseleye dönük rivâyetleri çoktur ve onları burada zikretmeye gerek yoktur.

²⁷ Bu kimse, İsnâaşeriyye mezhebine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) ve imamlardır.

²⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, *Câmi'ü'l-Beyân* 'ın mukaddimesinde yer alan bu rivâyetin "mürsel" olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân 'An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü'bni'l Cevzi, 2008), I/45.

Onlar, haberde geçen yedi harf ifâdesini yorumlamada farklı görüşlere sahiptirler. Onlardan bir grup bu ifâdenin emir, nehiy, va'd (söz verme), va'îd (tehdit), cedel (inkârcıları susturma), kıssalar ve emsâl²⁹ şeklinde yorumlanmasını tercih etmişlerdir. Nitekim İbn Mesud (öl. 32/652-53), Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şöyle rivâyet etmiştir: "نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ: زَجْرٌ، وَأَمْرٌ؛ وَحَلَالٌ، وَحَرَامٌ؛ وَمُحْكَمٌ، وَمُتَشَابِهٌ، وَأَمْثَالٌ" "Kur'an yedi harf üzere inmiştir: Zecr (nehiy), emir, helâl, haram, muhkem, müteşâbih, emsâl."³⁰ Yine Ebû Kılâbe'den (öl. 104/722) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ: أَمْرٌ، وَزَجْرٌ؛ وَتَرْغِيبٌ، وَتَرْهِيْبٌ؛ وَجَدَلٌ، وَقَصَصٌ، وَأَمْثَالٌ" "Kur'an yedi harf üzere inmiştir: Emir, zecr, tergîb (teşvik etme), terhîb (sakındırma), cedel, kıssalar ve emsâl."³¹

Onların kimileri Kur'ân'ın yedi harf üzerine inmesini, "تَعَالَى" (gel) gibi farklı lehçelerde aynı anlama gelen ve haram/helâl kılmada hüküm değiştirmeyen değişik yedi lehçede inmesi şeklinde yorumlamışlardır. İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlar, bunlardan dilediklerini okumakla muhayyer bırakılmışlarken sonraları bunlardan birisi üzerine ittifak etmişlerdir. Böylece ittifak ettikleri lehçe diğerlerinin okunmasını engeller olmuştur.

Bazıları ilgili ifâdenin, Kur'ân'ın fasih lehçelerden yedisi üzerine indiğine işaret ettiğini ileri sürmektedirler. Zira kimi kabileler başkalarından daha fasihtiler. Bu, Taberî'nin benimsediği görüştür. Kimileri de bununla, lehçelere ilişkin yedi vecih amaçlandığını ve bu vecihlerin toplam olarak Kur'ân'ın tamamına dağıldığını ifâde etmektedirler. Çünkü yedi vecihin tamamının üzerinde uygulandığı bir harf mevcut değildir.

Bunların kimisi de bunu, kıraatlerdeki farklı yedi vecih olarak değerlendirmişlerdir ki bunlar şunlardır:

Birincisi: Mushaftaki hat şeklini farklılaştırmayan aynı zamanda mânânın da değişmesine yol açmayan kelimedeki i'râba veya onun yapı harekesine yönelik değişikliklerdir. "هُنَّ أَطْفَالٌ بَنَاتِي هُنَّ أَطْفَالٌ" "...şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla

²⁹ Emsâlü'l-Kur'ân, âyetlerdeki anlamın insan ruhunda etki bırakan ve hayranlık uyandıran bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesidir.

³⁰ Bu konuyla ilgili İbn Mes'ud'tan gelen farklı rivâyetler ve Ahmed Muhammed Şâkir'in bunlara yaptığı değerlendirmeler için bkz. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, I/68-69.

³¹ Taberî, Tefsiri'nin mukaddimesinde yer verdiği bu rivâyetin "mürsel" olduğunu ifâde etmektedir. Bkz. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, I/69.

evlenmektir...³² âyetindeki "أَطْهَرُ" kelimesinin sonunun zammeli ve fethalı okunması gibi. "وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورُ" "...Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız."³³ kıraati ile "وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورُ" "...Ancak nankörlük edenler cezalandırılır." kıraatinde olduğu gibi. Birinci kıraatte muzâraat harfi "nun" olup "الْكَفُورُ" kelimesi nasb konumunda iken ikincisinde muzâraat harfi "ya" olup ilgili kelime ref konumundadır.³⁴ "بِالْبُخْلِ" şeklinde zammeli "bâ" ve "بِالْبُخْلِ" şeklinde fethalı "bâ" [ve hâ] ile okunan kelime³⁵ ve zammeli ve fethalı "sîn" ile okunan³⁶ "مَيْسِرَةٌ" kelimesi bu kısma başka misallerdir.

İkincisi: Mushaftaki hat şeklini farklılaştırmayan ancak mânanın değişmesine yol açan kelimedeki i' râba ve onun yapı hareketlerine yönelik değişikliklerdir. "رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ" "...Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır..."³⁷ âyetinde olduğu gibi. Bu âyet burada olduğu gibi dua cümlesi şeklinde gelmişken başka bir kıraatte haber cümlesi olarak "رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا" "...Rabbimiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı..." şeklinde okunmuştur. "إِذْ تَلَقَوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ" "Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor..."³⁸ âyeti bu kısma başka bir örnektir. Şöyle ki buradaki şeddeli muzâri fiil başka bir kıraatte şeddesiz ve kesreli "lâm" ile "تَلَقَوْنَهُ" "...o yalana devam ediyordunuz..." şeklinde gelmiştir.

Üçüncüsü: Mushaftaki hat şeklini farklılaştırmayan bununla beraber i' râbın değil de mânanın değişmesine yol açan kelimedeki harflere yönelik değişikliklerdir. "كَيْفَ" "نُنشِرُهَا" "...onları nasıl düzeltiyoruz..."³⁹ âyetinde olduğu gibi. Buradaki "نُنشِرُهَا" başka bir kıraatte "râ" ile "نُنشِرُهَا" "...diriltiyoruz..." şeklinde okunmuştur.

Dördüncüsü: Mushaftaki hat şeklini farklılaştıran bununla beraber mânanın değişmesine yol açmayan kelime değişiklikleridir. "إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً" "...korkunç bir ses..."⁴⁰ âyeti, başka kıraatte "إِلَّا زَفِيَّةً وَاحِدَةً" "...korkunç bir ses..." şeklinde okunmuştur.

³² Hûd 11/78.

³³ Sebe' 34/17.

³⁴ Bu iki kıraat arasındaki etkenlik ve edilgenlikten kaynaklanan anlam farklılığına itibar edilmemektedir.

³⁵ en-Nisâ 4/37. İlgili âyet ve meâli şu şekildedir: "الَّذِينَ يَبِخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ" "Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriligi tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık." Her iki kıraate göre anlamda bir değişiklik yoktur. Zira her iki durumda iki kelimenin anlamı aynıdır ki o da cimriliktir.

³⁶ el-Bakara 2/280. İlgili âyet ve meâli şu şekildedir: "وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرٍ فَظُرَّةً إِلَىٰ مَيْسِرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ" "Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki eğer bilerseniz bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır." Bu iki kıraatte de anlam değişikliği söz konusu değildir. Çünkü bunlardaki ilgili iki kelime "genişlik", "bolluk" anlamındadır.

³⁷ Sebe' 34/19.

³⁸ en-Nûr 24/15.

³⁹ el-Bakara 2/259.

⁴⁰ Yâsîn 36/29, 49, 53; Sâd 38/15.

"كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ" "atılmış renkli yün gibi..."⁴¹ âyeti ise başka bir kıraatte "كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ" "atılmış renkli yün gibi..." şeklinde geçmektedir.

Beşincisi: Hem mushaftaki hat şeklini farklılaştıran hem de mânanın değişmesine yol açan kelime değişiklikleridir. "وَطَلَعَ مَنُضُودٌ" "meyve yüklü muz ağaçları arasında"⁴² âyetinde olduğu gibi. Bu âyet başka kıraatte "وَطَلَعَ مَنُضُودٌ" "meyve yüklü hurma ağaçları arasında" şeklinde okunmuştur.

Altıncısı: Takdim (öne almak) ve te'hirle (sonraya bırakmak) gerçekleşen değişikliklerdir. "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ" "Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak çöküverir..."⁴³ âyeti başka bir kıraatte "وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ" "Bu durumda iken hak sarhoşluğu kaçınılmaz ölüm şeklinde çöküverir..." şeklinde geçmektedir.

Yedincisi: Artma ve eksilmeyle oluşan değişikliklerdir. "وَمَا عَمَلَتْهُ أَيْدِيهِمْ" "...ve kendi elleriyle ürettiklerinden..."⁴⁴ âyetinde olduğu gibi. Bu âyet başka bir kıraatte "hâ" zamiri olmadan "وَمَا عَمَلَتْ أَيْدِيهِمْ" şeklinde okunmuştur. Hadîd sûresindeki "فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" "...Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."⁴⁵ âyeti bu kısım için başka örnektir. Zira bu âyet başka kıraatte "فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" şeklinde geçmektedir.

Bize göre yedi harf ile ilgili bu haberle -ki bu, haber-i vâhiddir- amel etmek gerekmez. [Yukarıda zikredilen] görüşlerin sonuncusu en iyi görüştür. Nitekim imamların (a.s.), kâriflerin kıraat ihtilaflarına cevaz verdikleri rivâyet edilmiştir.

Birinci görüş ise Kur'an âyetlerinin içeriği ile ilgilidir. Çünkü Kur'an'ın te'vili bu yedi kısmın dışına çıkmaz. O, emir, nehiy, va'd, va'id, haber,⁴⁶ kıssalar veya meseli barındırır. Zaten mezhep ulemâmız bunları, Kur'an tefsirinin taksimi sadedinde zikretmektedir.

[Âyetlere Nispet Edilen Zâhir-Bâtın Meselesi]

⁴¹ el-Kâria 101/5.

⁴² el-Vâkia 56/29.

⁴³ Kâf 50/19.

⁴⁴ Yâsîn 16/35.

⁴⁵ el-Hadîd 57/24.

⁴⁶ Birinci görüşte haber şeklinde bir kısım geçmemektedir.

Hız. Peygamber'den (s.a.s.) "ما نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ مِنْ آيَةٍ إِلَّا وَلَهَا ظَهْرٌ وَبَطْنٌ" "Kur'an'dan hiçbir âyet inmesin ki onun 'zahr'ı ve 'batn'ı olmuş olmasın."⁴⁷ şeklinde rivâyet edilen haber, - ki bu haberi ulemâmımız, imamlardan da rivâyet etmişlerdir- farklı şekillerde yorumlanmaya müsaittir: Birincisi: Sâdıklar'dan (imamlar) (a.s.) aktarılan rivâyetlere göre, zahr'la (zâhir) öncekilerin helak haberlerinin anlatılması kastedilirken; sonrakilerin bu durumdan öğüt almaları bâtin (batn) olarak değerlendirilir. Bu görüş, Ebû Ubeyd [el-Kâsım b. Sellâm]'a (öl. 224/838) da nispet edilmektedir.

İkincisi: İbn Mes'ûd'a nispet edilen görüştür. O bunun yorumunda şöyle demektedir: "Hiçbir âyet yoktur ki onunla bir topluluk amel etmiş ve daha sonra başka bir topluluk onunla amel edecek olmasın."

Üçüncüsü: Âyetin zâhiri lafzı, bâtını da te'vilidir. Bu görüşü et-Taberî zikretmiş, el-Belhî de benimsemiştir.

Dördüncüsü: Hasan-ı Basrî bu hususta şunları söylemektedir: "Sen âyetin bâtınını araştırıp onu zâhiriyle karşılaştırdığında âyetin anlamını yakalamış olursun."

[Kur'an'da Muhkem, Müteşâbih, Nâsîh, Mensuh, Hâs, 'Âmm]

Bil ki Kur'an'ın tamamı altı kısmın dışına çıkmaz. Bu altı kısım; muhkem, müteşâbih, nâsîh, mensûh, hâs ve 'âmm'dır.

Muhkem: Lafız ister lügavî isterse örfî olsun, açıklanması sadedinde verilen bilgi göz önünde bulundurulmadan lafzı anlamını karşılayan ve ortaya koyan; ayrıca türlü te'villere ihtiyaç duymayan âyettir. "لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا" "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz..."⁴⁸ "وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ" "...Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın..."⁴⁹ "أَفَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْرًا أَجْدٌ" "De ki: O, Allah'tır, tektir."⁵⁰ "أَمْ يَلِدُ وَ لَمْ يُؤَلِّدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْرًا أَجْدٌ" "O, doğurmamış ve doğmamıştır .O'nun hiçbir dengi yoktur."⁵¹ "وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ" "...Senin rabbin kullarına asla haksızlık

⁴⁷ Bu anlam *Sahih İbn Hibbân*'da şöyle geçmektedir: "أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ لِكُلِّ آيَةٍ مِنْهَا ظَهْرٌ وَبَطْنٌ" "Kur'an yedi harf üzerine indi ki onların her bir âyetinin 'zahr'ı ve 'batn'ı vardır." Bkz. Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân Fî Takrîbi Sahih İbni Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), I/276.

⁴⁸ el-Bakara 2/286.

⁴⁹ el-En'âm 6/151.

⁵⁰ el-İhlâs 112/1.

⁵¹ el-İhlâs 112/3-4.

etmez.”⁵² ve "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" “Ben cinleri ve insanları, başkasına değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁵³ âyetleri bu kısma birer misaldir.

Müteşâbih: Zâhiriyle kastedilen anlam anlaşılmayıp bunun için delile ihtiyaç duyan âyettir. Müteşâbih olan âyet, iki veya daha çok anlama ihtimâlli olup bunların aynı anda kastedilmesi mümkün değildir. Burada tüm anlamların eşit derecede muhtemel olması noktasında amaçlanan anlam kastedilmeyen anlama benzediğinden âyetlere müteşâbih (benzer) âyetler denmiştir. "...Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!..."⁵⁴ "وَالسَّمَوَاتِ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ" "...gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür..."⁵⁵ "تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا" "Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu..."⁵⁶ "يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ" "...Allah dilediğini saptırır..."⁵⁷ "فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى" "...kalpleri mühürlendi..."⁵⁸ "وَوَطَّبَعْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ" "Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu..."⁵⁹ âyetleri ve benzerlerinde olduğu gibi. Nitekim bu âyetlerde zâhiri anlamlar kastedilmemiştir.

[Kur'ân'ın Tamamının Muhkem Olmamasının Hikmeti]

Şöyle denirse: “Kur'ân'ın tamamının muhkem olması gerekmez miydi? Ki bu durumda âyetler zâhirleriyle anlaşılacağından müteşâbih olmaları hâlinde onlarla neyin kastedildiğine dönük karşılaşılan zorluklar da söz konusu olmazdı. Diğer taraftan böyle olmadığından muhâliflerin (Ehl-i sünnet) birçoğu müteşâbih âyetlerden amaçlanan hak ve doğru anlamlara ilişkin şüpheye düşmüş ve bunların zâhirine sarılarak bâtil inançlardan kendilerini alamamışlardır. [Başka bir açıdan sorulursa] bu durum, Allah Teâlâ'nın güç ve kudreti dâhilinde değil midir? [Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki] böyle düşünmek, Allah'a acziyeti isnad etmek olur. [Bu da O'nun zatına yaraşmaz.] Veya bu, Allah'ın kudreti dâhilinde de böyle yapmayı mı irâde etti, neden böyle yaptı?”

⁵² Fussilet 41/46.

⁵³ ez-Zâriyât 51/56.

⁵⁴ ez-Zümer 39/56. Bu âyette bulunan "جَنَّبَ" kelimesi kenar, yan anlamındadır. Bu zâhir anlam burada kastedilmemektedir.

⁵⁵ ez-Zümer 39/67.

⁵⁶ el-Kamer 54/14. Bu âyetteki "أَعْيُنِنَا" kelimesi "عَيْنٌ" sözcüğünün çoğulu olup gözler mânasını taşımaktadır. Bu zâhiri anlam, burada kastedilmemektedir.

⁵⁷ er-Ra'd 13/27; Fâtır 35/8. Bu iki âyette bulunan ilgili ifâdeden, onca kanıt ve delile rağmen inkârcılığı seçenleri, Allah'ın zorla doğru yolu iletmeyeceği ve onları sapkınlıklarında bırakacağı amaçlanmaktadır.

⁵⁸ Muhammed 47/23. Burada gerçek anlamda kulakların sağır olması ve gözlerin kör olması amaçlanmayıp onların hak ve doğru olana erişememeleri kastedilmektedir.

⁵⁹ et-Tevbe 9/87. Burada kalplerin mühürlenmesinden amaçlanan onların hakkı ve doğruyu anlayamamalarıdır.

Buna iki açıdan cevap verilebilir: Birincisi: Allah Teâlâ'nın hitâbı kendisinde birçok faydayı barındırmakla beraber hitap ederken kullanımında seçtiği lafızlarda da bir yarar söz konusudur. Dolayısıyla lafızların birden fazla anlama elverişli olarak kullanılıp daha sonra bunlardan hangisinin amaçlandığına ilişkin deliller öne sürerek doğruyu bulmaya çalışmak, dindeki bir maslahat olarak düşünülebilir. Nitekim Allah Teâlâ bu sebepten bir konuyu bir yerde ayrıntılı ve uzun uzadıya anlatmışken başka bir yerde buna kısa ve özlü olarak yer vermiştir. Yine bir yerde kıssayı kısa ele alırken başka bir yerde bunu tekrarlamış ve uzun uzun işlemiştir. Buralardaki fesâhat seviyeleri farklı olmuş ve kimi yerler, diğerlerine oranla üstün olmuştur.

İkinci cevap: Allah Teâlâ kullarını yarattı ve onlara sevap yollarını açtı. En üstün ve en şerefli mertebelere ulaşmaları için onları mükellef kıldı. Kur'ân'ın tamamı muhkem olup farklı anlamları barındırmayarak te'vile ihtimali olmasaydı hiçbir zorluk söz konusu olmayacak ve kullar arasında üstünlük bulunmayacaktı. Dolayısıyla mertebeler eşit olacak ve ulemânın rütbece başkalarından üstün olduğu ortaya çıkmayacaktı. Böylece Allah Teâlâ Kur'ân'ın bazısını müteşâbih olarak indirdi ki akıl ehli fikir yürütsünler; yine güçlüğe katlanarak delil getirerek ve çıkarım yaparak üstün ve yüksek mertebeye ulaşabilsinler.

[Kur'ân'ın Muhkem ve Müteşâbih Olması]

Şöyle denirse: “Kur'an'da hem muhkem hem de müteşâbihin bulunduğunu nasıl söylersiniz? Hâlbuki Allah Teâlâ bir yerde Kur'ân'ın tamamını muhkem, başka yerlerde de onun [tamamını] müteşâbih olarak nitelemiştir. Diğer taraftan ileri sürdüğünüz gibi başka bir yerde de onun bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşâbih olduğunu zikretmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ" "Elif-lâm-râ. Bu, ... âyetleri sağlam kılınmış bir kitaptır."⁶⁰ O, başka bir yerde "اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا" "Allah, kendi içinde uyumlu bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi..."⁶¹ şeklinde diğer bir yerde de "هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ" "Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'an) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir..."⁶²

Bunun için deriz ki burada çelişki yoktur. Kur'ân'ın tamamının muhkem olarak nitelenmesiyle kastedilen; bir bozukluğun, çelişkinin, ihtilâfın, zıtlığın ve aykırılığın ona

⁶⁰ Hûd 11/1.

⁶¹ ez-Zümer 39/23.

⁶² Âl-i İmrân 3/7.

ilişmemesidir. Aksine Kur'an'da hiçbir âyet yok ki zâhiriyle veya onu karalamak isteyenlere hiçbir fırsat bırakmayacak şekilde deliliyle son derece sağlam olmuş olmasın. Onun tamamının müteşâbih olarak nitelenmesinin anlamı, işâret ettiğimiz sağlamlık konusu ile zayıf bir nokta, çelişki, zıtlık ve aykırılığın bulunmaması hususunda birbirine benzemesi demektir. Kimisinin muhkem kimisinin de müteşâbih olmasına da [yukarıda] işâret ettik. Yani Kur'an'ın bir kısmı muhkem diye isimlendirilir ki amaçlanan anlam burada, onun zâhirinden anlaşılmaktadır. Kastedilen anlamın, benzerlikten dolayı başkasıyla karıştığı ve hangi anlamın kastedildiğiyle ilgili delile ihtiyaç duyulan diğer bir kısım da müteşâbih diye isimlendirilir. Tüm bu açıklamalardan anlaşıldı ki burada hiçbir çelişki yoktur.

[Nâsih-Mensuh]

Nâsihe gelince o, birinci nastan sonra gelen ve birinci nasla sâbit olan hükmün benzerinin gelecekte ortadan kalktığına delâlet eden her şer'î delildir. İkinci nas gelmemiş olsaydı birinci nassın ortaya koyduğu hüküm devam edecekti. Tanımda şer'î delili itibâra aldık. Zira aklî delil, birinci nasla sâbit olan hükmün benzerinin ortadan kalktığına delâlet ettiğinde bu durum nesh diye isimlendirilmez. Mesela ibâdetlerle mükellef olan bir kişi onları yapamayacak duruma geldiğinde veya aklını yitirdiğinde aklın vereceği hükümle ibâdetler kendisinden sâkıt olur ve neticede bu delil, nâsih şeklinde adlandırılmaz. Tanımda "hükmün benzerinin ortadan kalktığı" ifâdesini kullanarak neshte hükmün bizâtihi kendisinin ortadan kalkmadığına dikkat çektik. Çünkü emredilen bir hükmün bizâtihi kendisinin nesh edilmesi câiz değildir. Zira bu düşünce, bedâ ile karşı karşıya bırakır.

Tanımda "hükmün şer'î nasla sâbit olması gerektiği" kaydına işâret ettik. Çünkü akılla sâbit olan hüküm, şer'î delil tarafından ortadan kaldırıldığında bu durum, onun aklın ortaya koyduğu hükmü nesh ettiği şeklinde değerlendirilmez. Mesela Şeriat'ın verdiği hüküm olmasaydı aklın hükmüne göre namaz kılmak ve tavaf etmek kabîh eylemler olacaktı. Şeriat bu iki ibâdeti ortaya koyduktan sonra bu durum, akılla sâbit olan hükmün neshi şeklinde ifâde edilmez. Tanımda nâsihin, birinci nastan sonra geldiğini ifâde ettik. Zira birinci nasla beraber olan delil nâsih diye isimlendirilmez. Bu durumda, lafız 'âmm iken tahsis söz konusu olurken lafzın hâs olması hâlinde ise [sonradan gelen lâfız] onu takyid eder. Mesela Allah Teâlâ "اقتلوا المشركين إلا اليهود" "müşrikleri öldürün, Yahudiler hariç" deseydi, onun "إلا اليهود" "Yahudiler hariç" ifâdesi "اقتلوا المشركين" "müşrikleri öldürün" sözünü nesh etmiş sayılmazdı. "فسيحوا في الأرض أربعة أشهر"

“Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın.”⁶³ âyetinde [yeryüzünde dolaşma eylemi] dört ayla kayıtlanmıştır. Ancak bu kaydın, öncesini nesh ettiği söylenemez. "الرَّائِيَةُ وَالرَّانِي" "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun..."⁶⁴ âyetinde de durum böyledir. Buradaki ceza, [sıralamada sonra gelen] yüz sopa ile takyid edildiğinden âyette nesh olduğu öne sürülemez. Zira vurma eylemi burada yüz sopa ile kayıtlanmıştır.

Neshin emir ve nehyde gerçekleşmesi ittifakla sahihtir. Bulunduğu nitelikten başka bir niteliğe değişmeye elverişli olan haber cümlelerinde de nesh gerçekleşebilir. Çünkü bu durumda haber cümlesi, emir anlamındadır. Mesela "وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ" "...o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."⁶⁵, "وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ"⁶⁶ "Boşanan kadınların kendileri beklerler..."⁶⁶ ve "وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا"⁶⁷ "...Oraya giren emniyette olur..."⁶⁷ âyetleri haber cümleleri olmalarına rağmen kendilerinde nesh gerçekleşebilir.

Bulunduğu nitelikten başka bir niteliğe değişmeye elverişli olmayan haber cümlelerinde ise nesh gerçekleşemez. Allah Teâlâ'nın sıfatları ile fiillerin cins/tür niteliklerini ifade eden haber cümleleri buna misal olabilir. Buralarda değişim söz konusu olmadığından nesh gerçekleşmez. [Mesela] Allah'ın güç getiren/kâdir, bilen/âlim, işiten/semî ve gören/basîr olduğundan haber veren bir ibârede nesh olmaz. Çünkü haber verilen (muherun bih), haddi zâtında değişime elverişli değilse haber cümlelerinde nesh mümkün değildir.

[Neshin Kısımları]

Kur'ân'daki nesh üç kısımdır:

Birincisi: Lazfı bâki hükmü nesh edilen âyetler. Vefat edip de geride eş bırakanlara bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliliğini vasiyet etmeyi içeren iddet

⁶³ et-Tevbe 9/2.

⁶⁴ en-Nûr 24/2.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁶ el-Bakara 2/228.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/97.

âyeti⁶⁸ gibi. Nitekim burada tilâvet bâki olsa da hüküm nesh edilmiştir. Necvâ âyeti⁶⁹ ve sabırlı bir müminin on inkârcıyı yeneceğini ifâde eden ayette⁷⁰ de durum aynıdır. Buralarda da hüküm kalktığı halde tilâvet bâkidir. Bu kısım, Kur'an'da neshin câiz olmadığını savunanların görüşlerini boşa çıkarmaktadır. Zira burada onların savunduklarının aksi bir durum söz konusudur.

İkincisi: Hükümü bâki lafzı nesh edilmiş âyetlerdir. Recm âyeti gibi. Muhsan (iffetli ve evli) bir erkeğin zina ettiğinde recmedilmesi gerektiği hususunda ihtilaf yoktur. Bu hükümü içeren âyetin nesh edildiği ittifakla sâbittir. İlgili âyet şöyledir: "والشيخُ والشيخةُ إذا زَنِيَا فارجموا ألبتة فإنهما قَصِيَا الشَّهْوَةَ جزاءً بما كَسَبَا نَكَالاً من الله والله عزيز حكيم"⁷¹

Üçüncüsü: Lafzı ve hükümü nesh edilmiş âyetlerdir. Bunun örneğini muhâliflerin Âişe'den naklettikleri rivâyette görmekteyiz. Buna göre "أَنَّ عَشْرَ رَضَعَاتٍ تُحْرِمَنَّ" "on kere emmek haram kılar." ifâdesi vahiy olarak indirilmiştir. Sonra bunun ifâde ettiği hüküm, indirilen "beş kere emmek" hükmüyle nesh edilmiştir. Böylece burada hem tilâvet hem de hüküm nesh edilmiştir.

Neshin şartları, neshin gerçekleşebildiği ve gerçekleşemediği yerler ile Kur'an'ı nesh edebilen ve nesh edemeyen deliller hakkındaki bilgileri, usul-i fıkıh alanında hazırladığımız *el-Udde* adlı kitabımızda zikrettik. Onların burada zikredilmesi uygun düşmez.

el-Belhî, tefsir kitabında şunları söylemektedir: "Bir topluluk, -ki bunlar itibâra alınan kimselerden değildirler. Bununla beraber ümmetten olup belli yaşantıları vardır- Kur'an'ın nesh edilip değiştirilmesinin, inançlarına göre nas ile belirlenen imamlara bırakıldığını söyler. Bunların kimileri, o kadar ileriye gitti ki neshin bedâ yoluyla gerçekleşebileceğini ileri sürmekle dinden çıktılar. Bedâ, onlara göre Allah Azze ve Celle'nin, emrettiği vakitte değişmesini irâde etmediği bir şeyi emretmesi, sonra da onun

⁶⁸ el-Bakara 2/240. Bu âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: "İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler. Onlar çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun şeylerde sizin için bir vebal yoktur. Allah izzet ve hikmet sahibidir."

⁶⁹ el-Mücâdele 58/12. Bu âyetin meâli şöyledir: "Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

⁷⁰ el-Enfâl 8/65. Bu âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener. Çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."

⁷¹ Bu ifâdenin anlamı şöyledir: "Yaşlı adam ve yaşlı kadın zina ettiklerinde zina etmelerine karşılık Allah tarafından [indirilmiş] ibretlik bir cezâ olarak onları recmedin. Zira onlar, birbirlerinin şehvet ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Allah, çok güçlü ve hikmet sahibidir."

değişmesi gerektiği ona zâhir olduğunda, onu değiştirmesi ve nesh etmesidir. Zira onlara göre O, bir şey meydana gelmeyinceye değin onu bilmez. Takdir ettiklerini ise bu çerçevedeki bilgi ile bilir. Buna göre onlar düşüncesizce Medine’de inen âyetlerin Mekke’de inen âyetleri nesh ettiğini öne sürmektedirler.”

Zannımca o, bu sözle bizim İmâmiyye ulemâmızı kastetmiştir. Zira ümmette onlardan başka imamların (a.s.) nasla tâyin edildiğini söyleyen yoktur. Eğer o, bunları kastettiye ifâde ettiği şeylerin hepsi bâtıldır ve onlara atılan bir iftiradır. Çünkü onlardan hiç kimse imamlardan (a.s.) birisinin nâsih olabileceğini câiz görmezler.⁷² Ayrıca onlardan hiç birisi Allah’ın ilminin hâdis (ezelî olmayan, sonradan yaratılan) olduğunu söylemez. Bu görüş, en-Nazzâm (öl. 231/845) ve el-Câhız (öl. 255/869) gibi kimi ilk dönem Mütezile ulemâsından nakledilmektedir ki bu görüş, bâtıldır. Aynı zamanda onlar (İmâmiyye ulemâsı), sonra gelen delilin öncekini nesh etmesini, neshi câiz gören herkesin koştuğu şartla nesh edebileceğini savunmaktadırlar ki bu, iki delilin bir araya gelemediği, aralarında zıtlık ve uyumsuzluğun bulunduğu durumda gerçekleşir. Onlardan hiç kimse bu hususta bunun dışında başka bir şey söylemez.⁷³

[Kur’an’da Tekrar]

Kur’an’daki kıssaların tekrar edilmesinin sebebi şu şekilde açıklanabilir: Hz. Peygamber (s.a.s.), farklı sûreleri ayrı ayrı kabilelere gönderiyordu. Peygamberler ve kıssalar, sûrelerde tekrarlanmamış olsaydı Hz. Musa’nın kıssası bir topluluğa, Hz. İsa’nın kıssası başka bir topluluğa, Hz. Nuh’un kıssası da başkalarına gidecekti. Ne var ki Allah

⁷² Aslında İsnâaşeriyye rivâyet edebiyatı, imamlara buna benzer birçok üstünlüğün atfedildiği haberlerle doludur. Mesela bu mezhebin en müteber hadis kitabı olan *el-Kâfi*’de kulların amellerinin imamlara arz edildiği, imamlar dışındaki hiç kimsenin Kur’an’ı toplayıp koruyamadığı, imamların peygamberler ve meleklerdeki bilgileri bildikleri, geçmiş ve gelecek bilgelere vâkıf oldukları, din işlerinin, Hz. Peygamber gibi onlara da bırakıldığı bilgisi mevcuttur. Bkz. Muhammed b. Yakub el-Küleynî, *Usûlü’l-Kâfi* (Beyrut: Menşûrâtü’l-Fecr, 2007), I/130-131, 135-136, 151, 155-156, 158, 160. Dolayısıyla İsnâaşeriyye’nin Ahbârî ekolünde imamların, âyetleri ve hadisleri nesh edebilecekleri düşüncesinin uç bir nokta olmadığını söylemek gerekir. Usûlî ekolden olan Tûsî ise Ahbârîler’e nispet edilebilecek bu görüşü muhtemelen görmezden gelmiştir.

Diğer yandan günümüz İsnâaşeriyye mercii taklitlerinden Ali es-Sistânî’nin; imamların, âyetleri, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerini ve kendilerinden önceki imamların haberlerini nesh edebileceklerini düşündüğü aktarılmaktadır. Bkz. Seyyid Münir el-Habbâz, *er-Râfid fî ‘İlmi’l-Usûl* (Kum: Mektebetü Âyetillahi’l-Uzmâ es-Seyyid es-Sistânî, 1414/1993), 26.

⁷³ İmâmiyye mezhebinde “Bedâ” kavramının kronolojik olarak evrildiği durumlara bakıldığında, onun ilk dönemlerde imamların seçimi ve imâmet teorisinin mezhepte yerleşmesi noktasında bir can simidi gibi kullanıldığı bilinmektedir. Bunu, imamlardan nakledilen söz ve haberlerde bulmak mümkündür (Mesela bkz. Küleynî, *Kâfi*, I/85-87, 151, 200). Ne var ki bu kavramın ilk ortaya çıktığı şekliyle Allah’a isnad edilmesi İsnâaşeriyye’yi çok zor durumda bıraktığından zamanla Usûlî ulemânın desteğiyle bu kavram, İslam ulemâsı tarafından bilindik bir kavrama; nesh kavramına yaklaştırılmıştır. Usûlîlerden Tûsî’nin, ilgili kavramla ilgili gelişmeleri ve Ahbârîler’de bunun neye karşılık geldiğini burada da görmezden geldiği anlaşılmaktadır.

rahmet ve şefkatiyle bu kıssaların yeryüzünün her tarafında şöhret bulmasını, herkes tarafından duyulmasını, her kalpte yerleşmesini ve kendilerine ulaştığı kimselerin onları iyice anlamasını dilemiştir.

Bazısıyla yetinilebildiği hâlde aynı ifâdelerin Kur'an'da tekrar edildiği bilinmektedir. Kâfirûn,⁷⁴ Mürselât⁷⁵ ve Rahmân⁷⁶ sûrelerinde tekrar edilen âyetler gibi. Bu, Kur'an'ın Arap topluluğunun diliyle inip onların da pekiştirme ve daha iyi anlaşılma gâyesiyle ifâdeleri tekrarlamaları sebebiyledir. Bu durum, onların azaltma gâyesiyle birçok anlamı kısa ifâdelerle belirtmeyi benimsemelerine benzer. Zira konuşucu ve hatîbin, konuşmalarında birinden diğerine geçerek farklı ifâde sanatlarını kullanmaları, bir sanata yapışıp kalmalarından daha iyidir.

Kişi ifâdeyi te'kid ederek/pekiştirerek kullanmak istediğinde ⁷⁷ "وَاللّٰهُ لَفَعَلُهُ ثُمَّ وَاللّٰهُ لَفَعَلُهُ"⁷⁷ "Vallahi onu kesinlikle yapacağım, vallahi onu kesinlikle yapacağım." der. Bu ifâdeyi kısaltmak istediğinde de "lâm"ı düşürüp "وَاللّٰهُ أَفَعَلُهُ" "Vallahi onu yapacağım." der. Allah Teâlâ [farklı âyetlerde] şöyle buyurmaktadır: "كَأَلَّا سَوَف تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَأَلَّا سَوَف تَعْلَمُونَ" "Hayır! Yakında bileceksiniz! Hayır, hayır! Elbette yakında bileceksiniz."⁷⁸ "فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا" "Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğü yanında bir kolaylık var."⁷⁹ "أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ" "(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o, sana yaklaştıkça yaklaşıyor!"⁸⁰ "وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ" "Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin?"⁸¹ Yapılan tekrarlarla bu âyetlerin tümünde te'kid amaçlanmaktadır.

⁷⁴ Bu sûrede "وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ" "Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz." ifâdesi 3. ve 5. âyette tekrar edilmiştir.

⁷⁵ Bu sûrede "وَيَلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ" "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!" ifâdesi 15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47 ve 49. âyetlerde tekrarlanmıştır.

⁷⁶ Bu sûrede "فَيَا أَيُّهَا الرِّبِّيُّ كَيْفَ نَمُوتُ" "Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" ifâdesi 13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75 ve 77. âyetlerde tekrar edilmiştir.

⁷⁷ Mukaddimedede bu ifâde "وَاللّٰهُ لَا أَفَعَلُهُ ثُمَّ وَاللّٰهُ لَا أَفَعَلُهُ" "Vallahi onu yapmayacağım, vallahi onu yapmayacağım." şeklinde, bundan sonraki de "وَاللّٰهُ أَفَعَلُهُ" "Vallahi onu yapacağım." şeklinde geçmektedir. Doğru ibâre, yukarıda kullandığımız şekilde olmalıdır. Zira burada iki ifâdenin arasındaki farkın, sadece ibâreye ilişkin uzunluk-kısalık olduğuna işaret edilmektedir. Oysa buna göre ifâdelerde cümlelerin olumlu-olumsuz farkı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki bağlam bunu desteklemektedir. Nitekim II. nüshada ilgili iki ifâde yukarıda metinde zikrettiğimiz gibi geçmektedir. Bkz. I/94.

⁷⁸ et-Tekâsür 102/3-4.

⁷⁹ el-Înşirâh 94/5-6.

⁸⁰ el-Kiyâme 75/34-35.

⁸¹ el-Înfitâr 82/17-18.

[Arap dilinde gerek nesir gerekse şiirde te'kid için ifâdelerin tekrar edilmesine çokça müşâhede edilmektedir. Mesela] acele etmesini istediği kimseye biri: "اعْجَلْ اعْجَلْ" "acele et, acele et", [hedefe ok vb. şeyleri] fırlatacak kimseye de: "ارْمِ ارْمِ" "at, at." der.

Şâir şöyle demiştir: "كَمْ، كَمْ، كَمْ، كَمْ نِعْمَةٌ كَانَتْ لَ" "Sizin için nice nimetler vardı. Nice, nice, nice." Başkası da şöyle söylemiştir: "هَلَّا سَأَلْتَ جُمُوعَ كِنْدَةَ يَوْمَ وَلَوْ: أَيَّنَ أَيْنَا؟" "Kaçtıkları gün Kinde topluluklarına sorsaydın ya! Nereye, Nereye?" [Câhiliyye dönemi şâirlerinden] Avf b. el-Harî' de şöyle demiştir: "فَكَادَتْ فَرَارَةٌ تَصْلَى بِنَا فَأَوْلَى فَرَارَةٌ، أَوْلَى فَرَارِ" "Fezâre kavminin bize yaklaşmasına ramak kalmıştı. Ey Fezâre! Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Ey Fezâre! Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!"

Kur'an'da farklı iki lafızla bir anlamın tekrar edilmesi, "الرحمن الرحيم" "Rahman ve Rahim olan"⁸² ve "أَمْ يَحْسُبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ" "Yoksa onlar bizim, gizli konuşmalarını ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar!"⁸³ ifâdelerinde olduğu gibi. Bu âyetteki "النجوى" ve "سِرِّ" kelimeleri aynı anlamdadır: [fısıltı, gizli konuşma]- yukarıda zikrettiğimiz gibi dildeki kullanımla ilgilidir. Araplarda, ifâdeleri uzatmak amacıyla iki farklı lafızla bir anlamın tekrar edilmesi yaygındır. Şâirin şu şiirinde olduğu gibi: "فَقَدَّمَتْ" "الأديم لراهنسيه" [(Zebbâ) deriden yaygıyı yardığı iki damarın hizasına kadar getirdi. Ancak o (Cüzeyme), Zebbâ'nın sözünü yalan ve uydurma bulmuştu]." Bu ikisi ("كذب" ve "مَن" kelimeleri) aynı anlamdadır. Başka şâir de şöyle demektedir: "لَمِيَاء" "O, siyaha çalan al dudaklıdır. Dudaklarındaki allığa siyahlık, siyahlık çalar. Diş etlerinde de... Dişlerinin de tırtığı var." Burada bahsi geçen "لَمِي" kelimesi, dudaklardaki allığa çalan siyahlık anlamındadır. "حُورَةٌ" ve "لَعَس" kelimeleri de bu anlama gelir ve bu anlam, farklı lafızlarla tekrarlanmıştır. "سَنَّب" kelimesi ise testeredeki gibi bir nitelik olarak dişlerdeki tırtıklığı ifâde eder. "Rahmân" ve "Rahîm" kelimeleri hakkındaki açıklamayı ise ileride yapacağız.⁸⁴

Bahsettiğimiz te'kid, "فَعَسَّيْهَا مَا عَسَّيْ" "Onları örten örttü: Onları üzerlerine yağan felâketlere gömdü!"⁸⁵, "فَعَسَّيْهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا عَسَّيْهُمْ" "...onları denizden sardı: deniz arı amansız onları sarıverdi."⁸⁶, "وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ" "...ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan..."⁸⁷ âyetlerinde de söz konusudur. Bu, birinin başkasına "كَلَّمْتُهُ بِلِسَانِي" "Onunla

⁸² el-Fâtiha 1/3; en-Neml 27/30. Bilindiği gibi bu ifâde, Mushaflardaki besmelelerde de bulunmaktadır.

⁸³ ez-Zuhruf 43/80.

⁸⁴ Musannif, bu iki kelime hakkındaki bilgiyi Fâtiha sûresinin besmelesini açıklarken vermiştir.

⁸⁵ en-Necm 53/54.

⁸⁶ Tâhâ 20/78.

⁸⁷ el-En'âm 6/38.

dilimle konuştum.” ve "نَظَرْتُ إِلَيْهِ بِعَيْنِي" “Ona gözümle baktım.” demesine benzer. Ayrıca "بَيْنَ زَيْدٍ وَبَيْنَ عَمْرٍو" “Zeyd’in arasında ve Amr’ın arasında” denilmektedir. Burada tekrarlanan "بَيْنَ" kelimesinin iki yerde de anlamı aynıdır. Dolayısıyla ilgili ifâdeyle "بَيْنَ" “Zeyd ve Amr’ın arasında” anlamı kastedilmiştir. [Câhiliyye Şâirlerinden] Evs b. Hacer (öl. 620) konuyla ilgili şöyle demiştir:

"أَلَمْ تُكْسَفِ الشَّمْسُ - شَمْسُ النَّهَارِ - ر - مَعَ النَّجْمِ وَالْقَمَرِ الْوَاجِبِ" “Düşen yıldız ve ay için güneş, gündüzün güneşi tutulmadı mı!” [Bilindiği gibi] Güneş sadece gündüz çıkar. Şâir burada anlamı pekiştirmiştir.

Biz Kur’an’da tekrar ile ilgili bu genel bilgilere yer vermekle açıkça zikretmediğimiz bir sorunun cevabına böylece dikkat çekmiş olduk. Bu konuyu, ihtiyaç gereğine binâen ileride etraflıca ele alabiliriz.

İnkârcıların kibri ve inadı olmasaydı Kur’an’daki ifâdelerin kullanımına ilişkin şiir ve başka bir istişhâd alanından benzer kullanımlarla delil gösterilmeye ihtiyaç duyulmayacaktı. Çünkü bu bağlamda yapılan, câhiliyye dönemine ait bir şiirin veya bedevilerden nakledilen bir lafzın yahut kimi çöl sâkinleri arasında yaygın olan bir atasözünün delil olarak öne sürülmesinin ötesine geçmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.s.) konumu -hâşâ- bunlardan bir tanesinin konumundan aşağı değildir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) belâgat ve fesahatta Nâbiga el-Ca’dî (öl. 65/685 [?]), Kâ’b b. Züheyr⁸⁸ (öl. 24/645 [?]) ve diğer şâirlerden aşağı kalır tarafı yoktur.

Karşıt görüşlü olanların, isimlerini saydığımız veya rütbece onlardan aşağı olan şâirlerin şiirlerini okuduklarında ruhlarının yatıştığını ve kalplerinin huzur bulduğunu hissetmeleri, diğer yandan Abdülmuttalib oğlu Abdullah’ın oğlu Muhammed’in sözüne rıza göstermemeleri şaşılacak bir durumdur. İnsanlar onun peygamberliğinde ne kadar şüphe ederlerse etsinler, onun nesebinde ve fesâhatında şüphe yoktur. O, fesâhatta zirve yapmış ve dilin öğrenilmesinde merci konumunda olan kavmi arasında yetişmiştir.

Kureyş veya başkalarından olan müşrikler, onun sözlerinde dil yanlışları veya hatâları yahut herhangi bir zıtlık görselerdi [bunları asla es geçmez], bunlara sarılırlar, onun getirdiği dâvâyı boşa çıkarma ve onun nurunu söndürme uğrunda bunları delil ve bahâne olarak kullanırlar ve bunlarla yetinirlerdi. Böylelikle mal ve insan gücü

⁸⁸ Musannif bu ismi, metinde Züheyr b. el-Kâ’b şeklinde zikretmektedir. Araştırmamız neticesinde ilk dönem şâirleri arasında böyle isme rastlayamadık. O, bununla Hz. Peygamber’i (s.a.s.) şiirinde övmesi üzerine hırkasını kendisine hediye ettiği Ka’b b. Züheyr’i kastetmiş olmalıdır.

harcamada onca güçlüğe katlanmazlardı. [Ne var ki, böyle bir şey vâki değildir.] Zira böyle yapsalardı, bu açığa çıkar ve yaygınlık kazanırdı. Ancak onlar; inkârı sevmeleri, ibâdetleri yüklenmeyi ağır bulmalarının yanı sıra iğrenç söz ve eylemlere meyletmeleri sebebiyle kör ve sağır kesilmişlerdi. Peygamberliğini inkâr etseler de hiçbir inkârcı onun (s.a.s.), Kur'ân'ı kendi lehine kullanıp bu yönüyle onu Araplara okuduğunu ileri sürmez. Fesâhatta Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözünü ettiğimiz topluluktan aşağı kalır tarafının olmadığını bildik. Buna rağmen nasıl olur da getirmiş olduğu söze şâirlerin şiirleri delil gösterilebilirken onların ifâdelerine onun sözü delil olamaz? Bu, apaçık bir inad ve katıksız bir tutuculuk değil mi!

[Bu arada şunu belirtmekte fayda vardır:] Muvahhid ulemâ, bilgiyi genişletmek, ihtilafı kesmek ve mâzereti kaldırmak için şâirlerin şiirlerini ve belîğ kimselerin kelamını delil olarak gösterir. Aksi halde Hz. Peygamber'i (s.a.s.) karalayanlardan hiç kimseye itibâr edilmemesi gerekir. Zira onların sözlerinin onun sözlerine ölçü kılınması, onun (s.a.s.) sözlerinin onlarınkine ölçü kılınmasından evlâ değildir.

İbn Mesud'un (öl. 32/652-53) şöyle dediği rivâyet edilir: "Bizden birisi on âyet öğrendiğinde onların anlamlarını iyice kavramadan ve onlarla amel etmeden başka âyetlere geçmezdi." Şu da aktarılır: "Ali (öl. 40/661) (a.s.), Abdullah b. Abbas'ı (öl. 68/687-88) hacca vekil olarak atadı. O burada öyle bir hutbe irad etti ki, onu Türkler ve Rumlar dinleselerdi Müslüman olurlardı. Sonra oradakilere Nur sûresini- başka bir rivâyette Bakara sûresi geçmektedir- okudu ve onu tefsir etti. Orada bulunan bir adam şöyle dedi: "Deylemliler, bunu duysalardı, Müslüman olurlardı. Nitekim konuyla ilgili Said b. Cübeyr'in (öl. 94/713 [?]) "Kim Kur'an'ı okuyup da sonra onu tefsir etmezse o kimse âmâ veya bedevi gibidir" dediği rivâyet edilir.

FASIL: KUR'ÂN'IN İSİMLERİ, SÛRE VE ÂYET KELİMELERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Kur'ân⁸⁹

Allah Teâlâ, Kur'ân'ı dört isimle adlandırmıştır. Şöyle ki Allah, kitabını; "إِنَّا جَعَلْنَاهُ" "Ramazan ayı, Kur'ân'ın kendisinde indirildiği aydır..."⁹¹ âyetleri ve başka yerlerde *Kur'ân*; "تَبَارَكَ"

⁸⁹ Bu alt başlık II. nüshada bulunmamaktadır. Bkz. I/96.

⁹⁰ ez-Zuhruf 43/3.

⁹¹ el-Bakara 2/185.

"أَلَمْ يَأْتِ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا" "Alemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah, yüceler yücesi, cömertler cömerdidir."⁹² âyetinde *Furkân*; "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ" "Bütün övgüler Allah'a âittir. O Allah ki kitabı kuluna indirmiş ve onda hiçbir çelişki ve tutarsızlığa yer vermemiştir."⁹³ âyetinde *Kitâb*; "إِنَّا نَحْنُ" "Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."⁹⁴ âyetinde de *Zikr* diye isimlendirmiştir.

Allah'ın kitabının Kur'an'la isimlendirilmesi, bu sözcüğün barındırdığı iki anlamdan biri sebebiyledir. Birincisi: İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre bu kelime, okumak anlamını barındıran "قَرَأْتُ قُرْآنًا" ifâdesindeki mastardır. Bu, şekil yapısı bakımından "عَفَرْتُ عُفْرَانًا" ve "كَفَرْتُ كُفْرَانًا" ifâdelerindeki mastarlara benzemektedir. İkincisi: Katâde'den (öl. 117/735) rivâyet edildiğine göre ilgili kelime, bir şeyleri toplamak anlamını içeren "قَرَأْتُ الشَّيْءَ" ifadesinden gelen bir mastardır. Nitekim [Muallaka şâirlerinden] Amr b. Külsûm (öl. 584 veya 600) şöyle demiştir: "زِرَاعِي عَيْطَلٍ أَدْمَاءٍ بِكْرٍ" "Rahmi cenin toplamayan, bembeyaz renkli ve uzun boyunlu devenin kolları gibi olan [şişman] kollarını [gösterir.]" O, buradaki "أَلَمْ تَقْرَأْ جَنِينًا" ifâdesiyle, devenin rahminde cenin toplanmadığını (oluşmadığını) kastetmiştir.

Kutrub (öl. 210/825 civarı) bu sözcüğün kök anlamını belirlemede iki görüşün bulunduğunu, bunlardan birincisinin müfessirlerin ekseriyeti tarafından kabul gören yukarıdaki toplamak anlamı, diğerinin de bir şeyi bütün olarak çıkarıp atmak manası olduğunu ifâde etmektedir. O, [yukarıdaki] şiirde geçen ifâdeyi "onu bütün olarak çıkarıp atmadı" şeklinde açıklamaktadır. Kur'an lafzının kök anlamı hakkında İbn Abbâs'ın görüşü en iyi görüştür. Çünkü "إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ" âyetinde seçkin tefsir, "onu (Kur'an'ı) sana okuduğumuz ve beyan ettiğimiz zaman onun okunuşunu tâkip et."⁹⁵ şeklindedir. Katâde'nin ileri sürdüğü üzere onu toplamak anlamında değerlendirsek okunuştaki tâkibin, parça parça inen âyetlerde her zaman gerekli olmadığı ve bunun sadece âyetlerin hepsinin toplanması durumunda lüzumlu olduğu anlaşılmaktadır. Zira o, bu görüşüyle ilgili kelimeyi bu anlamla açıklamış, yine söz konusu âyetteki "قَرَأْنَاهُ" ifâdesini "جَمَعْنَاهُ" şeklinde tefsir etmiş ve bu tefsiri ulemâyâ dayandırmıştır. Dolayısıyla buna göre tâkibin, onun tamamının toplanması hâlinde gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁹² el-Furkân 25/1.

⁹³ el-Kehf 18/1-2.

⁹⁴ el-Hicr 15/9.

⁹⁵ el-Kıyâme 75/17-18.

Bu da ittifakla sâbit olan görüşün dışında bir görüştür. Bundan dolayı birinci görüş en iyi görüştür.

Allah'ın kitabı, okunan olmasına rağmen nasıl olur da okumak anlamında olan Kur'an kelimesiyle isimlendirilir denirse şöyle deriz: Bu durum, yazılan şey anlamındaki "مَكْتُوبٌ" kelimesini ifâde etmek üzere "كِتَابٌ" (kitap) kelimesinin kullanılmasına benzemektedir. Nitekim hanımına yazdığı boşamayı nitelerken şâir şöyle demektedir: "تَوَمَّلْ رَجْعَةً مِنِّي وَفِيهَا كِتَابٌ مِّثْلُ مَا لَصِقَ الْغِرَاءُ" "Hakkında tutkalın yapıştığı gibi yazılmış bir boşama olmasına rağmen benim ona dönmemi umuyor." O, burada "كِتَابٌ" kelimesiyle, yazılmış (مَكْتُوبٌ) anlamını kastederek boşamaya işâret etmektedir.

Onun Furkân diye isimlendirilişi, hakkı bâtıldan ayırması sebebiyledir. Zira Furkân, iki şey arasını ayırmak anlamındadır. Nitekim onun hak ile bâtılı birbirinden ayırması, hakkın doğruluğunu bâtılın da yanlışlığını ortaya koyan delillerle gerçekleşir.

Onun Kitâb diye adlandırılması, kitâb kelimesinin, yazmak anlamını içeren كَتَبْتُ "كتبتُ" ifâdesindeki mastar olması yönüyledir. Ancak şâirin geçen şiirinde olduğu gibi o, kitâb diye isimlendirilmişse de ondan kitâb kelimesiyle, yazılan (مَكْتُوبٌ) anlamı amaçlanmıştır.

Yazmak anlamına gelen "كِتَابَةٌ" mastarının, kök anlamı "toplamak"tır. Nitekim deri parçalarının bizle dikilip bir araya getirilerek tulum yapıldığını ifâde etmek için كَتَبْتُ "كتبتُ" (deri parçalarını dikerek bir araya getirdim ve tulumu yaptım) terkihi kullanılır. Şâir, konuyla ilgili şöyle demiştir: "لَا تَأْمَنَنَّ فَرَارِيًّا خَلُوتَ بِهِ عَلَى قَلْوَصِكَ وَانْكُتِبْهَا بِأَسْبَارِ" "Kendisiyle yalnız kaldığın hiçbir Fezârîli'ye genç deven hususunda asla güvenme. Kenarlarını bir araya getir ve onları bağla." "الْكُنْبَةُ" kelimesi deride delik ve dikiş anlamlarına gelmektedir. "Yakınlaşma gâyesiyle bir şeyi başka bir şeye kattın." anlamını ifâde etmek için "كُنْبَتُهُ" terkihini kullanırsın. Askerî birlik anlamını karşılamak için kullanılan "كُنْبِيَّةٌ" kelimesi de bu kök anlamı barındırmaktadır. Zira ondaki askerlerin bir kısmı, diğer kısmına katılmaktadır.

Onun Zikr diye isimlendirilmesi ise bu kelimenin barındırdığı iki anlamdan biri sebebiyledir. Bunlardan birincisi, (O, Allah Teâlâ tarafından bir hatırlatmadır. O, kullarına onunla hatırlatmada bulunmuş, farzlarını ve sınırlarını belirtmiştir, anlamı; diğeri ise "وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ"⁹⁶ "O kitap, senin ve kavmin için bir gururdur..." âyetinde

⁹⁶ ez-Zuhruf 43/44.

belirtildiği gibi o, kendisine iman edip içindekileri tasdik edene bir şeref ve gururdur, manasıdır.

Sûre⁹⁷

"سورة"-hemzesiz- kelimesi, yükseklik mertebelerinden bir mertebe anlamındadır. "سُورُ الْمَدِينَةِ" (şehrin suru) terkibi bu anlamdan gelmektedir. Onu kuşatan duvar, kuşattığı yapılardan yüksekte olduğundan böyle isimlendirilmiştir. Ancak bu anlamı ifâde eden kelimenin çoğulu "سُور" şeklinde gelmez. Kur'an'daki sûreyi ifâde etmek için kullanılan kelimenin çoğulu ise "سُور" şeklindedir. Nâbiga [ez-Zübyânî] (öl. 604 [?]) şöyle demiştir: "أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَغْطَاكَ سُرَّةً يُرَى كُلُّ مَلَكٍ دُونَهَا يَتَذَبَّبُ" "Allah sana, tüm sultanların aşağısında görüldüğü ve hepsinin ona ulaşmaya çalıştığı bir mertebeyi bahşetmedi mi?" Şâir burada sultanların ulaşamadığı şeref mertebesini kastetmektedir.

Kur'an'daki bölüm anlamında "سورة" kelimesini hemzeli olarak (سُورَة) telaffuz edenler; bununla, bir sûrenin, Kur'an'daki başka sûrelerden ayrılan ve yalnız başına kalan bölüm olduğuna işaret etmektedirler. Nitekim her şeyden arta kalana "سُور" denir. "تستيدت في الإناء" ifadesi kullanılır. "Testide artık bıraktım" anlamını ifâde etmek için de "أَسَارَتْ فِي الْإِنَاءِ" ifadesi kullanılır. Bir kadını niteleyen A'şâ b. Sa'lebe (öl. 7/629 [?]), konuyla ilgili şöyle söylemiştir: "فَبَانَتْ" "Göründü, oysa arkasında ayrılığı üzere büyüyen bir gedik bırakmıştı."

Âyet⁹⁸

Âyetin, bu kelimeyle isimlendirilmesi, kelimenin barındırdığı iki anlamdan biri nedeniyle olabilir. Bunlardan birincisi, bu kelime sıralamada kendisinden önce kullanılan ibârenin [ifâde ettiklerinin, dış dünyada] oluştuğunu belirten gösterge/işâret anlamına gelir. "أَنْزَلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ"⁹⁹ "Bize gökten öyle bir sofraya indir ki ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir alâmet/işâret olsun..." âyeti bu anlamı belirten misallerdendir. Burada "senin bizim duamızı kabul ettiğine bir işâret olsun" anlamı kastedilmiştir. Diğer ise âyet, haber ve mesaj anlamındadır. Kâ'b b. Züheyr, şöyle demiştir. "أَيْفُظَانَ قَالَ" "أَلَا أَيْلِغَا هَذَا الْمَعْرَضِ آيَةً" "Bakın! Bu haber verene benden bir mesaj iletin: O sözü dediği vakitte uyanık mıydı yoksa rüya mı görüyordu?" Burada ilgili kelimeyle haber anlamı

⁹⁷ Bu alt başlık II. nüshada bulunmamaktadır. Bkz. I, 98.

⁹⁸ Bu alt başlık II. nüshada bulunmamaktadır. Bkz. I/99.

⁹⁹ el-Mâide 5/114.

kastedilmiştir. Buna göre "آيات" sözcüğüyle haberler anlamı amaçlanmış olmakta ve okunan âyetlerdeki haberlere işâret edilmektedir.

[Sûrelerin Gruplandırılarak Adlandırılması]

Vâsile b. Eska'dan (öl. 85/704 [?]) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ الرَّبُّورِ الْمَيْنِ. وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ الْإِنْجِيلِ. "أَعْطَيْتُ مَكَانَ التَّوْرَةِ السَّبْعَ الطَّوَالَ. وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ الرَّبُّورِ الْمَيْنِ. وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ الْإِنْجِيلِ. وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ التَّوْرَةِ السَّبْعَ الطَّوَالَ. وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ الرَّبُّورِ الْمَيْنِ. وَأَعْطَيْتُ مَكَانَ الْإِنْجِيلِ." "Bana, Tivrât yerine es-Seb'u't-tuvel, Zebûr yerine Miûn, İncil yerine Mesânî verildi. Mufassal'la da üstün kıldım." Said b. Cübeyr'in görüşüne göre es-Seb'u't-tuvel; Bakara, Al-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Yûnus sûreleridir. Bu görüş, İbn Abbâs'tan da nakledilmiştir. O, bu sûrelerin Kur'an'daki diğer sûrelere oranla daha uzun olduğu için es-Seb'u't-tuvel (yedi uzun sûre) diye isimlendirildiğini ifade etmektedir. Miûn, yüz âyet olan, veya bundan biraz fazla ya da biraz az olan her sûredir. Mesânî, Miûn ile birlikte oluşan çift dizisinin ikincisini teşkil eden ve onu tâkip eden sûrelerdir. Bu yönüyle sanki Miûn, ona oranla çift dizinin birincisini, Mesânî de ikincisini teşkil etmektedir. Allah, meselleri, hadleri, âyetleri ve farzları buralarda tekrarladığından; Mesânî'nin bu isimle isimlendirildiği de söylenmiştir. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür. Bir grup da Mesânî'nin, Fâtihâ sûresi olduğunu söylemiştir. Zira onun kıraati her namazda tekrarlanmaktadır. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir. Bu, haberlerimizde nakledilen görüştür. Şâir şöyle demiştir:

"حَلَفْتُ بِالسَّبْعِ اللّوَاتِي طَوَّلْتُ وَبِمَيْنٍ يَعْذَهَا قَدْ أُمْنَيْتُ
وَبِمَتَانٍ تَنْبِيْتُ فَكَّرَرْتُ وَبِالطَّوَّاسِينَ الَّتِي قَدْ تَلَّنْتُ
وَبِالْحَوَامِيمِ اللّوَاتِي سُبَّعْتُ وَبِالْمُفَصَّلِ اللّوَاتِي فُصِّلْتُ"

"[Âyetleri] uzatılan yediyle, yüze tamamlanan ondan sonra gelen Miûn'la, tekrarlanan Mesânî'yle, üçlenen "Tavâsîn"le, yedilenen "Hâvâmîm"le ve [besmele ile] ayrılan "Mufassal"la yemin ettim." Mufassal sûreler, araları çokça besmele ile ayrıldığından bu ismi almıştır. Bunlar, nesh edilmediği ileri sürüldüğünden, "Muhkem" diye de isimlendirilmiştir. İlim ehlinin çoğu, Muhammed (s.a.s.) sûresinden başlayıp Nâs'a kadar olan sûrelerin Mufassal sûreler olduğunu savunmuştur. Kimileri bunların Kâf sûresinden Nâs'a kadar olan sûreler olduğunu söylemiş, Üçüncü bir grup da –ki bu görüş İbn Abbâs'tan da nakledilmektedir- Duhâ'dan Nâs'a kadar olduklarını öne sürmüştür. İbn Abbâs, Duhâ sûresinden itibaren her iki sûrenin arasını tekbirle ayırırdı. İbn Kesir'in (öl. 120/738) kıraati de böyledir.

“Kur’ân’ın sûrelere bölünmesindeki hikmet nedir” diye sorulursa, “bunda yerli yerinde birtakım hikmetler vardır.” denilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

-Okuyucu bir bilgiden başkasına geçtiğinde bu durum, haddi zâtında daha hoş ve okumaya dönük daha çok teşvik edicidir.

- Bir şey şekliyle kâimdir. Hedef olarak plânlanan tertip ve düzen, şekle en uygun tarzıdır.

- İnsan, Kur’an’ın hepsini ezberlemeye güç yetiremeyebilir. Bundan dolayı ondan bir sûre ezberler ve onunla yetinir. Bu, bazen kişiyi başka bir sûreyi ezberlemeye iten sebep olabilir.

- Düzensizlik ve karışıklıkla sorunlar çoğaldığına göre, Kur’an’ı sûrelere bölerek kısım ayrımı yapmak onu görünüşte daha belirgin kılmaktadır.

-Kendisine kademe kademe ve aşama aşama ulaşılan şeyin (Kur’an) [mânevî] değeri çoktur. Ona bu yönüyle ulaşmak en kolay yoldur. Sûreler aşamalar olup böylece birinden diğerine geçilir ve yükseklerle ulaşılır.